

Naglis Kardelis

SUVARŽANČIOS IR IŠLAISVINANČIOS RIBOS: RIBOS IR BERIBIŠKUMAS SENOVĖS GRAIKŲ IR ŠIUOLAIKINĖJE FILOSOFIJOJE

*Kultūros, filosofijos ir meno institutas
Dabartinės filosofijos skyrius
Saltoniškių g. 58
LT-08105 Vilnius
El. paštas dabart-filos@kfmi.lt*

Ribos sąvoka – viena svarbiausių filosofinių sąvokų, apmąstyta senųjų kultūrų išminčių, antikos filosofų ir šiuolaikinių mąstytojų. Ji dažnai svarstoma kartu su kitomis, jai artimomis arba jai priešingomis, sąvokomis, tokiomis kaip beribiškumas, apsiribojimas, begalybė, skirtumas, atskirtis, teritorija, uždarumas, autarkija, socialumas, ekspansija, dominavimas, tapatybė, forma, savastis, autentiškumas, niveliacija ir t. t. Ribos sąvokos fundamentalumas ypač išryškėja prisiminus, kad pats žmogaus mąstymas įmanomas tik dėl mūsų gebėjimo operuoti diferenciniais skirtumais, dėl to, kad pajėgiame savo mąstyme brėžti *ribas* tarp vienaip ar kitaip, labiau arba mažiau besiskiriančių dalykų, dėl to, kad įstengiame lyginti, aptikdami panašumų ir skirtumų. Ne tik mąstymas, bet ir matymas, įprastas regėjimas kūno akimis yra ne kas kita, kaip tam tikra galia artikuliuoti objektą, o bet kuri artikuliacija visuomet paremta kontrasto principu. Kiekvienas kontrastas savo ruožtu yra susijęs su tam tikra *riba* tarp kontrastuojančių sričių. Objektą mąstydami arba paprasčiausiai matydami jį artikuliuojame, išnarstome į dalis, taigi aptinkame *ribas* tarp tų objekto sandų, kurie formuoja jo struktūrą. Vadinasi, *ribos*, suvokiamos kaip skirtingus objekto elementus atribojančio skirtumo, sąvoka susijusi su struktūros prin-

cipu ir mąstymo galia struktūrinti objektą. Hipotetiniame pasaulyje, kuriame nebūtų ribų, taip pat nebūtų ir paties mąstymo. Tokiame pasaulyje nebūtų įmanomas netgi regėjimas.

Jau senovės kultūros išvelgė ribos ryšį su tvarka, o pasaulio, kaip kosminės tvarkos, atsiradimą suvokė kaip tam tikrą *beribio* pirmapradžio chaoso *apribojimą*. Pažvelkime į senovės kinų mąstymo tradiciją. Antai 42-ajame Laozi fragmente teigiama, jog Dao gimdo vieną, o tas vienas, anot kai kurių Laozi komentatorių, yra ne kas kita, kaip pats Dao, tačiau dabar jis suvokiamas kaip Didžioji riba (*Taiji*).¹ Sakytume, pirmapradis *beribis* Dao gimdo save patį kaip Didžiąją *ribą*, iš kurios vėliau randasi Dangus ir žemė. Kitaip tariant, gimdamas save patį, pasireiškiantį kitu pavidalu, būtent, kaip Didžiąją *ribą*, Dao save apriboja, o šio apribojimo rezultatas – kosminė pasaulio tvarka.

Senovės egiptiečių kosmologijoje dievas Atumas, pirmykštės kalvos pavidalu išskylantis iš chaotiškų Nuno vandenų, yra įvardijamas kaip *Neb–Tēm* „tobulybės viešpats“, „atbaigtumo viešpats“, arba, kiek kitu vardu, *Neb–er–Džer* „viešpats iki ribos“. Vardai *Neb–Tēm* ir *Neb–er–Džer* yra iš esmės sinonimiški, todėl tobulybė, atbaigtumas („*Tēm*“) viename iš Atumo vardų reiškia tą patį, ką *er–Džer* („iki ribos“) – kitame Atumo varde (*Džer* egiptietišškai reiškia „ribą“).² Interpretuojant abu šiuos vardus iš karto galima pastebėti, kad egiptiečiai dievą Atumą suvokė kaip viską apimančios kosminės tvarkos viešpatį, kuris yra tobulas iki pačios tobulumo ribos, tad mąstė jį ne kaip be galo tobulą, be ribų tobulą, o kaip tobulą *iki tam tikros tobulumo ribos*, vadinasi, kaip tobulą iki galo, o ne kaip tobulą be galo. Tai reiškia, kad net ir pats kosminės tvarkos tobulumas privalėjo būti mąstomas kaip turintis tam tikrą *ribą*, o ne kaip *beribis*, bekraštis tobulumas, nes *beribis* tobulumas dėl jo neaprepiamumo ir nemąstomumo jau būtų chaotiškas tobulumas, netikras tobulumas, tik tobulumo iliuzija. Chaosą (*Isfet*) egiptiečiai vaizdavosi kaip vandenų dievą Nuną, beformę ir *beribę* vandenų stichiją, o tvarka (*Maat*) visuomet buvo siejama su riba (*Džer*), apribojančia chaoso *beribiškumą*.³ To apribojimo rezultatas – tai kosminė dievo Atumo, tobulo iki pačios tobulumo ribos, kalva, išskylanti iš *beribių*, pirmapradžio Nuno vandenų. Net ir pomirtinio gyvenimo amžinybę egiptiečiai nusakydavo pasitelkdami ribų sąvoką. „Piramidžių Tekstuose“ (412 a) sakoma: „Mano gyvenimo trukmė – begalinis laikas (*Nechech*), mano ribos – amžinybė (*Džet*)“. Amžinybė (*Džet*) nuo begalinio laiko (*Nechech*) skyrėsi tuo, kad ji egiptiečių buvo suvokiama kaip tam tikrose ribose išsitenkančios labai intensyvios statiškos būties pilnatvė, tuo tarpu begalinis laikas buvo mąstomas kaip begalinis laiko ciklų kartojimasis.⁴ Turinti ribas amžinybė buvo laikoma tobulesne už *beribį*, begalinį, ciklais riedantį laiką.

¹ Laozi, Laozi tekstą iš senosios kinų kalbos ir komentarus iš dabartinės kinų kalbos vertė Dalia Švambarytė. Vilnius, 1997; Poškaitė, L. 2004. *Estetinė būtis daoizme*. Vilnius, p. 47.

² Allen, J. P. 2001. *Middle Egyptian*, Cambridge, p. 143.

³ Allen. *Op. cit.*, p. 115–117, 126–127, 143–145; Hannig, L. R. 2000. *Großes Handwörterbuch Deutsch–Ägyptisch*, Mainz, svv. *Chaos, Grenze, Maat*.

⁴ Hannig. *Op. cit.*, s. v. *Ewigkeit*; Allen, J. P. 1997. „The Celestial Realm“, D. P. Silverman (Gen. Ed.), *Ancient Egypt*: 114–131. London, p. 131.

Apie ribas mąstė ir kita senovės Rytų tauta – babiloniečiai. Akadų kalbos žodis, reiškiantis „ribą“, „riboženklį“ (*kudurru*), figūruoja net kai kuriuose teoforiniuose babiloniečių varduose. Antai visiems žinomo Babilono valdovo Nabuchodonosoro vardas, kurio autentiška, neiškreipta forma yra *Nabû-kudurrî-ušur*, išvertus iš akadų kalbos reiškia „Nabau, saugok riboženklius!“⁵ Taigi pačiu savo vardu Babilono karalius kreipiasi į rašto ir išminties dievą Nabų, kad šis saugotų Babilono karalystės ribas, karalystės sienas. Be to, vienas iš kosmogoninių babiloniečių mitų pasakoja, kaip dievas Mardukas, laikytas Babilono miesto globėju, aršioje kovoje nugalėjo beribį chaosą simbolizuojančią pabaisą Tiamat. Iš nudobtos pabaisos kūno, kitaip tariant, iš dievo pastangomis *apriboto* pirmapradžio chaoso, buvęs sukurtas kosmiškai tvarkingas pasaulis ir visa, kas jame egzistuoja.

Senovės žydai ribą laikė vienu iš trijų tikrovę konstituojančių principų, greta raidės ir skaičiaus. Ezoteriniame žydų kosmologijos tekste „Sefer Yezi-rah“, parašytame laikotarpiu nuo trečio iki šešto amžiaus po Kristaus, teigiama, kad Jahvė, kareivijų Viešpats, Izraelio Dievas, gyvasis Dievas, visagalis Dievas, sukūrė pasaulį remdamasis trimis principais – *riba*, *raide* ir *skaičiumi* (*S. Y.*, I. I.). Svarbu tai, kad iš visų trijų kosminių principų riba įvardyta pirmoji. Galime manyti, jog senovės žydai mąstė, kad Jahvė kuria pasaulį tam tikru būdu *apribodamas savo dieviškos būties pilnatvę*. Pasaulio būtis – tai tarsi apribota paties Dievo būtis. Riba minėtame fragmente tartum išreiškia patį pilnatviškos Dievo būties *apribojimo faktą*, o raidė ir skaičius – atitinkamai kokybinį ir kiekybinį *apribojimo matą*. Taigi Dievas kuria pasaulį, apribodamas savo dieviškos būties pilnatvę tam tikru būdu (kokybiškai) ir tam tikru mastu (kiekybiškai). Kadangi Dievas, kurdamas pasaulį savo būties apribojimu, nekuria pasaulio konkrečiai iš ko nors, toks dieviškosios kūrybos įsivaizdavimas iš esmės neprieštarauja kūrybos iš nieko (*ex nihilo*) principui, kurį labiau akcentuoja krikščioniškoji teologija.⁶

Vis dėlto iš visų senovės tautų būtent graikai geriausiai suvokė ribos reikšmę. Ribos (*peirar*, *peras*) ir beribiškumo (*apeiron*) sąvokos graikų filosofijoje apmąstomos labai įvairiais aspektais ir itin giliai. Dauguma graikų filosofų manė, jog tvarkingas pasaulis (*kosmos*) atsiranda tuomet, kai riba (*peras*) tam tikru būdu apriboja pirmąjį beribiškumą (*apeiron*). Riba yra tarsi būtiškasis formos, kuri išgriebiama iš beformės apeirono stichijos, kontūras. Kiekvieno esinio būtiškasis kontūras yra individualus, nepakartojamas, nes atsirandant kiekvienam esiniui riba vis kitaip apriboja chaotišką apeirono stichiją.

⁵ Delitzsch, F. 1968 (1896¹). *Assyrisches Handwörterbuch*. Leipzig, s.v. *kudurru*; *ušur* – tai vienaskaitos imperatyvas nuo *našāru* „saugoti, sergėti, ginti“.

⁶ Vėliau, XVI a., kabalistas Izaokas Lurija suformulavo Dievo „susitraukimo“ (*tsimtsum*) doktriną: kurdamas pasaulį Dievas „susitraukia“, padarydamas (savo atžvilgiu) „vietos“ kūrinijai (be abejo, Dievo „susitraukimo“ nereikia suvokti pažodžiui, įprastos erdvės prasme). Šiuo požiūriu pasaulio kūrimą taip pat galima suvokti kaip Dievo *apsiribojimo*, savo buvusių *ribų susiaurinimo*, kitaip tariant, Dievo aukos ir meilės aktą.

Būtina pabrėžti, kad riba ir beribiškumas graikų filosofams yra vienas kitą papildantys tikrovės aspektai, jie negali būti mąstomi vienas be kito: jei nebūtų apeirono, riba neturėtų ką apriboti, todėl jos iš viso nereikėtų; kita vertus, jei nebūtų ribos, iš apeirono jo apribojimo būdu nebūtų įmanoma išgriebti jokių būties formų, todėl apeironas apskritai negalėtų būti niekaip – netgi negatyviai – mąstomas, nes nebūtų pačios būties, taigi nebūtų ir paties mąstančiojo apie apeironą: juk pats mąstantysis yra vienas iš esinių, atsiradusių dėl ribos ir beribiškumo sąveikos. Būtį graikai suvokė ne kaip ribą, o kaip apeirono apribojimo ribos dėka rezultata, kaip tam tikrą ribos ir beribiškumo jungtį ar sankirtą. Patys savaime nei riba, kaip chaoso artikuliavimo principas, nei beribiškumas, kaip dar neartikuluota stichija, nebuvo suvokiami kaip būtis. Būtis buvo suvokiama kaip beribės chaoso stichijos artikuliavimo konkrečiu būdu, *konkretaus esinio būdu*, kurį nurodo ir apibrėžia riba, rezultatas. Dažnai neteisingai manoma, kad apie apeironą mąstė tik Anaksimandras iš Mileto. Tiesa, šis filosofas apeironą iškėlė į pagrindinio pradmens (*arkhē*), iš kurio kyla visa pasaulio įvairovė, rangą.⁷

Vis dėlto apeironas vienu ar kitu pavidalu aptinkamas beveik visų graikų filosofų, ypač ikisokratikų, tekstuose. Kaip liudija Jamblichas, pitagorikų įsivaizdavimu, skaičius trys, kuris yra būties pradmuo ir „pirmasis pagimdytas skaičius“, gimsta iš vieneto (kaip ribos) ir dvejeta (kaip beribiškumo).⁸ Riba – tai formos principas, o beribiškumas – neartikuluotos, chaotiškos materijos principas. Formos ir materijos, ribos ir beribiškumo principų sąveikos dėka gimsta skaičius trys, kuris, anot pitagorikų, yra kartu ir pirmasis tikrasis skaičius, ir pirmasis esinys. Būtį, kaip sąveikos tarp ribos ir beribiškumo rezultata, labai panašiai suvokia ir Platonas bei Aristotelis, filosofai posokratikai, nors *prima facie* ir gali atrodyti, kad jų būties samprata radikaliai skiriasi nuo ikisokratiškosios.

Bene geriausiai ribos ir beribiškumo dialektika atsiskleidžia Herakleito fragmentuose. Vienuose iš jų kalbama apie būtinybę paisyti ribų, o kituose – apie ribų peržengimą. Yra netgi ištarų, kuriose teigiama, jog tam tikrų ribų neįmanoma net prieiti. Riba Herakleito įvardijama įvairiais žodžiais: *peirar*, *terma*, *ouros*, *metron* ir kitais. Apie kosminės tvarkos ribas, kurių nevalia peržengti, teigiama: „Saulė neperžengs saikų (*metra*) – antraip ją suras Erinijos, Dikės padėjėjos“.⁹ Apie aušros ir vakaro ribas sakoma taip: „Aušros ir vakaro ribos (*termata*) – Grįžulo Ratai, priešais Grįžulą – gaisinio Dzeuso ežiaženklis

⁷ Plg. Arist. *Phys.* III, 4. 203 b 3–15.

⁸ Iambl. *De vit. Pyth.* XXVIII, 152.

⁹ 125 MA. Čia ir toliau Herakleito „Fragmentai“ cituojami pagal Manto Adomėno vertimą (su nežymiais pakeitimais): Herakleitas, *Fragmentai*. Vilnius, 1995.

(*ouros*)¹⁰. Erdvinės dangaus šviesulių ir žvaigždynų ribos čia susiejamos su laikinėmis ryto ir vakaro ribomis. Laiko ciklą ribas nužymi kosminės ugnies išsižiebimo ir užgesimo momentai, paklūstantys saiko (*metron*) principui: „Štai šitą dailią tvarką, visų tą pačią, nei kas iš dievų, nei kas iš žmonių sukūrė, bet buvo ji amžinai, ir yra, ir bus – amžinai gyva ugnis, pagal saiką (*metra*) išsižiebianti ir pagal saiką (*metra*) užgęstanti“.¹¹ Apie radikalią skirtį tarp to, kas išmintinga (*to sophon*), ir visų kitų dalykų Herakleitas teigia: „Kieno tik kalbas esu girdėjęs, nė vienas nepasiekia pažinimo, jog tai, kas išmintinga, yra nuo visų atskirta (*pantōn kekhōrismenon*)“.¹² Riba tarp to, kas išmintinga, ir visų kitų dalykų Herakleitui atrodo tokia ryški ir neperžengiama, kad savo radikalumu beveik priartėja prie imanencijos ir transcendencijos sritis skiriančios ribos. Apie tokią pat radikalią skirtį, radikalią ribą tarp nemirtingumą teikiančios šlovės ir marių dalykų mąstytojas kalba taip: „Kilniausieji renkasi viena vietoj visa ko: amžinai tveriančią šlovę – vietoj marių daiktų; tačiau dauguma persisotinę kaip galvijai“.¹³ Beje, čia kalbama ne tik apie neįveikiamą ribą tarp nemarios šlovės ir marių dalykų, bet ir apie būtinybę – jei tik sykį ryžtamasi siekti šlovės, to, kas iš tiesų teikia nemirtingumą, – asketiškai *apsiriboti* ir *atsiriboti* nuo tų marių dalykų, kuriais kiti sotinasi kaip galvijai ir kurių vaikydami jie pamažu išbarsto savo gyvenimą. Bet Herakleitas kalba ir apie ribų plėtimą ir net beribiškumą. Antai jis teigia: „Sielos žodis yra save patį plečiantis“.¹⁴ Arba: „Eidamas sielos ribų (*peirata*) neatrastum, kad ir koku keliu trauktum, – tokia jos žodžio gelmė“.¹⁵ Kitaip nei daugelyje kitų fragmentų, beribiškumas ir negalėjimas pasiekti ribų čia, kaip galime spėti, jau nėra konotuojami neigiamai.

Apie būtinybę apsiriboti ir paisyti nusibrėžtų ribų graikai kalba ir politinės bei moralinės filosofijos tekstuose. Etinis elgesys graikams yra etinės teritorijos (*ēthos*) ribų paisymas. Savo ruožtu teisėtas, teisinis elgesys suvokiamas kaip įstatymo (*nómos*) nužymėtos „ganytos“ teritorijos (*nomós*) ribų neperžengimas.¹⁶ Platonas ir Aristotelis netgi numato tam tikras gyventojų skaičiaus ir teritorijos ribas, kurių privalėtų paisyti idealių arba jiems prilygs-

¹⁰ 129 MA.

¹¹ 55 MA.

¹² 86 MA.

¹³ 81 MA.

¹⁴ 118 MA.

¹⁵ 103 MA.

¹⁶ Graikiški žodžiai *nómos* „įstatymas“ ir *nomós* „ganykla“ skiriasi tik kirčio vieta; abu šie daiktavardžiai padaryti iš veiksmazodžio *némō* „daliju, skiriu (kaip dalį); ganau“. Įstatymas graikams – tai visuomenės sutarimu nustatyta („paskirta“) visiems privaloma elgesio norma. *Ganykla* – tai nustatyta („skirta“) ganytos teritorija.

tančių realių miestų-valstybių steigėjai.¹⁷ Viena iš tradicinių keturių graikų dorybių, būtent nuosaikumo (*sōphrosunē*) dorybė, buvo tiesiogiai susijusi su žmogaus gebėjimu paisyti ribų. Įdomu tai, kad Platonas ir teisingumo (*dikaio-sunē*) dorybę savitai susiejo su riba: teisingumą suvokdamas kaip likusių trijų dorybių – išmintingumo (*sophia*), narsumo (*andreia*) ir nuosaikumo (*sōphrosunē*), paimtų teisinga proporcija, derinį¹⁸, klausimą apie teisingumo prigimtį jis iš esmės performulavo į klausimą, *kokiu santykiu reikia paimti tris minėtas dorybes*, kurios dažnai konfliktuoja ir kartais būna sunkiai suderinamos, kitaip tariant, *kur būtina nubrėžti jas skiriančias ribas*, kad išmintingumo, narsumo ir nuosaikumo derinys būtų „teisingas“, t. y. racionaliausias. Panašiai ir Aristotelis etinę dorybę suvokia kaip tam tikrą saikingą vidurį tarp nedorybes žyminčių kraštutinumų: antai tikrasis narsumas esąs saikingas vidurys tarp bailumo, kuris suvokiamas kaip narsumas „su trūkumu“, ir įžūlumo, kuris suvokiamas kaip perdėtas narsumas, narsumas „su perviršiu“. Jei įsivaizduosime atkarpą, kurios viename gale bus bailumas, o kitame – įžūlumas, tuomet narsumo dorybę žymintį saikingą vidurį galėsime suvokti kaip tam tikrą *ribą*, dalijančią minėtą atkarpą į dvi dalis (šios dalys dažniausiai būna nevienodo ilgio, nes dorybę žymintis saikingas vidurys paprastai nesutampa su matematišku (aritmetiniu) atkarpos viduriu).

Taip pat ir loginis apibrėžimas (*horismos*) tiek Platonui, tiek Aristoteliiui yra ne kas kita, kaip tam tikra riba (*horos*), nužyminti loginį apibrėžiamos sąvokos kontūrą. Pirmosios pastangos tiksliai apibrėžti bendrąsias (ypač etines) sąvokas graikų filosofijoje siejamos visų pirma su Sokrato vardu, nors dar iki Sokrato sofistai (ypač Protagoras ir Prodikas) daug pasiekė tikslindami sąvokas ir tyrinėdami sinonimiją.

Vis dėlto graikai puikiai žinojo, kad apsiriboti būtina ne visuomet. Žodis *peras*, reiškiantis „ribą“, yra tos pačios šaknies, kaip ir *peiraō* „bandau, mėginu (peržengdamas tam tikrą ribą)“, o šis yra bendrašaknis su veiksmažodžiais *peirō* „perduriu, persmeigiu (pažeisdamas ribą)“, *peiraioō* „pernešu į kitą pusę, anapus ribos“, taip pat su prieveiksmiais *pera*, *peran* „kitoje pusėje, anapus ribos“.¹⁹ Graikiškas daiktavardis *peras*, reiškiantis „ribą“, beje, yra tos pačios šaknies, kaip lietuvių kalbos prielinksnis *per* ir priešdėlis *per-*, reiškiantis ribos įveikimą, ribos *per-*ėjimą (płg. *per-*durti, *per-*smeigti, *per-*skverbtį ir t. t.). Kitaip tariant, net pačios kalbos

¹⁷ Platonas „Įstatymuose“ nustato optimalų polio piliečių (ir namų ūkių) skaičių – 5040 (*Leges V*, 737 e – 738 b). Aristotelis „Politikoje“ (*Polit.* VII, 4. 1326 b) teigia: „... pirmoji valstybė turi susidėti iš tokio kiekio žmonių, kuris būtų pirmasis sau pakankamas kiekis gero gyvenimo pilietinėje bendrijoje požiūriu. Valstybė, pranokstanti šią dydžių, gali egzistuoti kaip didesnė valstybė, tačiau šis didėjimas, kaip sakėme, nėra beribis, o kokia yra šio plėtimosi riba, nesunku išvelgti iš to, kaip viskas klostosi“. Cituojamas Mindaugo Strockio vertimas: Aristotelis, *Politika*. Vilnius, 1997.

¹⁸ *Resp.* IV, 442 b–444 a.

¹⁹ Frisk, H., 1972–1973. *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1–3, Heidelberg, svv. *peira*, *peirar*, *pera*, *peri*.

lygmenyje ribos sąvoka yra neatskiriama nuo ribos peržengimo, tarsi riba ir egzistuoti tam, kad būtų peržengta. Filosofams gerai žinomi žodžiai *empirija*, *empirinis* yra kilę iš graikiškojo *empeiria* „išbandymas, išmėginimas (peržengiant ribą tarp žinojimo ir nežinomybės)“²⁰. Daiktavardis *empeiria* nusako bandymą peržengti ribą, skiriančią žinojimą nuo nežinojimo, bandymą, kurio tikslas – nežinojimą paversti žinojimu. Kitas ribų įveikimo aspektas graikų filosofijoje yra susijęs su *teoriniu jų mąstymo pobūdžiu*. Teorinis žvilgis, būdingas graikų filosofijai, nuo tik praktinio, pragmatinio kitų tautų požiūrio į pasaulį skiriasi tuo, kad pasaulį teoriškai tyrinėję graikų mąstytojai *neapribojo* savo mąstymo praktinės naudos siekiu, o stebėjo pasaulį nesuinteresuotai, vien iš nuostabos ir smalsumo, be pragmatinio filtro, kuris potencialiai naudingus dalykus leidžia atskirti, *atriboti* nuo nenaudingų. Graikai tiek daug pasiekė filosofijoje tik dėl to, kad jų smalsumas ir nuostaba pasaulio paslapties akivaizdoje buvo *beribiai*. Graikų stebėjimasis pasaulio tvarka ir grožiu buvo beribis, tačiau šią tvarką ir grožį jie nusakė pasitelkę ribą ir skaičių.

Mėginimą mąstyti tai, kas yra *už ribos*, ir tokiu būdu nors mintimis *peržengti ribas*, aptinkame brandžiosios klasikos laikotarpio graikų filosofijoje, ypač Platono dialoguose, kuriuose transcendentinė idealybės plotmė šiaurinio kintančių daiktų pasaulio atžvilgiu atsiskleidžia kaip radikalus *užribis*. „Valstybėje“ apie aukščiausiąją Gėrio idėją (*idea tagathou*) teigiama, kad ji tvyro „anapus būties“ (*epekeina tēs ousias*)²⁰, tarsi atsiskyrusi nuo visų žemesniųjų idėjų, kurių kiekviena, būdama konkretus substanciškas esinys, yra *apribota* konkretaus būtiškojo kontūro, konkrečios to esinio substanciskumą apibrėžiančios *ribos*. Tiesa, *epekeina tēs ousias* galima versti ir kaip „anapus substancijos“, „anapus esmės“, „anapus konkretaus esinio būties“, „anapus substanciškos konkretaus esinio esmės“ ir pan. Vargu ar Platonas čia norėjo pasakyti, kad Gėrio idėja, tvyrodama „anapus būties“, apskritai neegzistuoja (tai būtų netgi logiškai neįmanoma), o tik tai, kad Gėrio idėja, skirtingai nei žemesniosios idėjos, nėra konkretus, konkrečios substancijos ir konkrečios esmės *apribotas* esinys. Gėrio idėja yra bet kokios būties šaltinis, kuris nestokoja nieko, kas būdinga būčiai, bet savo ontologiniu intensyvumu pranoksta būtį kaip tokią. Šis pranokimas ir nusakomas kaip Gėrio idėjos tvyrojimas atokiai nuo (konkrečių esinių) būties, tvyrojimas anapus būties, tvyrojimas būties *užribyje*. Dialoge „Faidras“ Platonas kalba apie transcendentinę uždangės (arba – viršdangės) vietą (*hyperouranios topos*), kurioje driekiasi tiesos lyguma (*alētheias pedion*).²¹ Ši vien protu regima anapusinė vieta, kurioje tvyro idėjos, būdama anapus dangaus, įprasto kintančių daiktų pasaulio atžvilgiu taip pat plyti radikaliame *užribyje*.

Apie žmogui būdingą siekį pranokti save patį, peržengti savo prigimties ribas itin įtaigiai kalba anoniminio vėlyvosios antikos traktato „Apie pakylėtumą“ (*Peri hupsous*) autorius:

²⁰ Resp. VI, 509 b.

²¹ *Phaedr.* 247 c – 248 b.

Todėl žmogaus užmojų išvalgai ir mąstymui nepakanka nė kosminės visatos, bet mintys dažnai peržengia net mus supančio pasaulio ribas. Ir jeigu kas pasižvalgytų po gyvenimą aplinkui, kiek visame kame daugiau yra nepaprastumo, didumo ir grožio, bemat suvoktų, kam esame gimę. Todėl mes, Dzeuse mano, prigimties veikiami, žavimės ne mažais upeliais, nors jie skaidrūs ir naudingi, o Nilu, Istru, Reinu, net dar daugiau – Okeanu. Mus labiau stulbina ne ta būtent mūsų žibinama ugnelė, nors ji nuolat skleidžia ryškią šviesą, o dangaus šviesuliai, nors jie dažnai užtemsta, ir mes nelaikome, kad ja labiau verta žavėtis, negu Etnos krateriais, kurių išsiveržimai išmeta iš gelmių akmenis ir ištisas uolas, o kartais išlieja upes nesuvaldomos žemės iščių ugnies. O prie visų šitų pavyzdžių galėtume tiek pasakyti, kad naudingas arba ir būtinas daiktas būna žmonėms labai parankus, bet nuostabą vis dėlto visada kelia tai, kas netelpa į galvą.²²

Artėdami prie ribų problematikos šiuolaikinėje filosofijoje aptarties, paminėsime kelis įdomesnius šios temos aspektus laikotarpiu tarp antikos ir XX amžiaus. Pereinamuoju iš antikos į viduramžius istorijos tarpsniu ankstyvosios krikščionybės teologai kalbėjo apie neperžengiamą ribą tarp Dievo ir jo kūriniių, galutinai įtvirtindami absoliučios Dievo transcendencijos jo sukurto pasaulio atžvilgiu sampratą. Brandžiaisiais viduramžiais mąstyta apie tai, kaip suvokti ribas tarp trijų Švč. Trejybės asmenų. Ši fundamentali teologinė problema vertė kelti ir bendresnį klausimą apie ribą tarp spekuliatyviuoju mąstymu besiremiančios prigimtinės teologijos (*theologia naturalis*) ir apreikštosios, Apreiškimu besiremiančios teologijos (*theologia revelata*). Naujaisiais amžiais, ypač pradėdant Descartes' u, mėginta nubrėžti griežtą ribą tarp absoliučiai tikro žinojimo, kuriuo jau neabejojama, ir viso kito, nepakankamai patikimo žinojimo. Descartes' as, o po jo ir kiti filosofai mėgino siekti didesnio mąstymo efektyvumo apribodami mąstymą metodo rėmais. Dar vėliau Kantas išvelgė neperžengiamų pažinimo ribų problemą. Anot jo, mąstymas yra pajėgus formuluoti metafizinius klausimus, kurių jau nėra pajėgus išspręsti – ne dėl faktų stokos, o dėl pačios mąstymo prigimties.²³ Hegelio dialektiką, operuojančią tezės–antitezės–sintezės triada, galima interpretuoti kaip mėginimą remiantis sinteze nors iš dalies nutrinti griežtą ribą tarp tezės ir antitezės. Kierkegaard'o mąstyme tikėjimo judesys suvokiamas kaip tam tikras savanoriškas tikinčio žmogaus apsiribojimas, kaip judesys nuo visuotinybės prie baigtinybės, nuo begalybės link individą konstituojančių ribų. Marxas pradeda kalbėti apie socialinę atskirtį, apie būtinybę naikinti ribas, skiriančias susvetimėjusius in-

²² Ps.–Long. *De sublim.* 35, 3–5. Cituojamas Henriko Zabulio vertimas: *Knygelė apie pakylėtumą, kažkada Longinui priskirta.* Vilnius, 1997.

²³ „Prolegomenuose“ Kantas teigia: „Žmogaus protą vienoje iš jo pažinimo rūšių ištinka ypatingas likimas: jį apgula klausimai, kurių jis negali išvengti, nes juos jam pateikia jo paties prigimtis, tačiau jis negali ir atsakyti į juos, nes jie pranoksta visas žmogaus proto galimybes“. Cituojamas Romano Plečkaitičio vertimas: Kantas, I. *Prolegomenai kiekvienai būsimai metafizikai, galėsiančiai būti mokslu,* antras leidimas. Vilnius, 1993.

dividus, tačiau to siekdamas tik išryškina naujas ribas tarp socialinių klasių, kurios, sekant Marxo logika, viena kitos atžvilgiu esą privalančios ne tik susvetimėti, bet ir nuožmiai kovoti. Darwino evoliucijos teorija nutrina anksčiau nekvestionuotą griežtą ribą tarp žmogaus ir kitų gyvūnų, be to, įtvirtindama dinamišką biologinės rūšies sampratą, apskritai panaikina neperžengiamas ribas tarp paskirų rūšių. Su Nietzsche's vardu siejamas maištas prieš apoloniškąjį individuacijos, formos, taigi ir ribos principą apskritai. Kartu Nietzsche maištingai kviečia panaikinti bet kokias stiprų individą varžančias ribas.

Atsiradus psichoanalizei XX a. pradžioje pradedama mąstyti apie psichinį subjekto nevientisumą, apie ribas tarp skirtingų psichikos sluoksnių, brėžiama nauja riba tarp sąmonės ir pasąmonės, taip pat ribos tarp asmenybės lygmenų, įvardijamų Id, Ego ir Superego sąvokomis. Russellas, sukūręs savitą monizmo atmainą, pasitelkdamas *stuff* sąvoką mėgina trinti ribą tarp metafizinių materijos ir sąmonės kategorijų. Husserlis, panašiai kaip kadaise Descartes'as, tiktai kiek kitu, gerokai subtilesniu būdu vėlgi bando aptikti ribą tarp absoliučios akivaizdybės ir išvestinio, neakivaizdaus žinojimo. Einsteinas ir Minkowskis, įžvelgę glaudų erdvės ir laiko ryšį, panaikina anksčiau juos skyrusią griežtą ribą. Bendrojoje reliatyvumo teorijoje netenka prasmės ir griežta riba tarp erdvėlaikio ir materijos. Kvantinės mechanikos kūrėjai de Broglie's, Heisenbergas ir Schrödingeris nutrina neperžengiamą ribą tarp dalelės ir bangos, parodydami, kad daleliniu-banginiu dualizmu pasižymintys mikroobjektai atitinkamomis sąlygomis gali atsiskleisti arba kaip dalelės, arba kaip bangos. Heisenbergo neapibrėžtumo principas teoriškai pagrindžia eksperimentinį faktą, kad mikroobjektų neįmanoma stebėti nedarant jiems įtakos, kitaip tariant, šis principas panaikina griežtą ribą tarp mikrodalelės, kaip stebėjimo objekto, ir paties stebėtojo. Bohras, suformulavęs papildomumo principą, parodo, kad priešybės dažnai ne išskiria viena kitą, o papildo viena kitą: kadangi mikropasaulio objektai labai nutolę nuo kasdienės mūsų patirties, mes neturime jų prigimtį atitinkančios adekvačios ir neprieštaringos kalbos, kuria galėtume nusakyti jų elgesį, o esame priversti tenkintis iš kasdienės patirties, susijusios su makropasauliu, pasitelktomis dažnai priešingomis, poliarinėmis, iš pirmo žvilgsnio viena kitą nuneigiančiomis sąvokomis, kurios viena kitą papildo tuo požiūriu, kad leidžia neblogai apibūdinti paskirus mikroobjektų elgesio tam tikromis eksperimentinėmis aplinkybėmis aspektus, nors nė viena iš tų viena kitą papildančių sąvokų, paimtų skyrium, nepajėgia išsamiai ir adekvačiai apibūdinti mikroobjektų prigimties bei elgesio. Viena kitą papildančios priešingos sąvokos, nors, žvelgiant iš kasdienės patirties požiūriu taško, atrodo nesuderinamos ir viena kitą išskiriančios, tam tikrose konceptualiose schemose pasirodo esančios neišvengiamos. Būtent tokiose teorinėse schemose ir nunyksta neperžengiamos ribos tarp to, kas, žvelgiant sveiko proto akimis, atrodo visiškai nesuderinama.

Netrukus ateina kalbos filosofijos era. Wittgensteinas pareiškia: „Mano kalbos ribos žymi mano *pasaulio ribas*. Logika pripildo pasaulį: pasaulio ribos

yra taip pat jos ribos“.²⁴ Heideggerio mąstyme ribų problematiką galime išvystyti jo svarstymuose apie kalbos, kaip būties namų, prigimtį: kalba mums pajėgia tam tikrus dalykus apreikšti tik dėl to, kad tuo pat metu ji pajėgia kitus dalykus nuslėpti, kitaip tariant, mus *atriboti* nuo tų dalykų, kurių ji mums nesiteikia apreikšti. Kalba, suteikdama mums pasaulio regėjimo būdą, *apriboja* pasaulį ir įkurdina mus jaukiuose būties namuose, kurių ribos kartu yra ir mūsų pačių, kaip kalbos konstituotų būtybių, ribos.²⁵ Be to, Heideggeris įsakmiai akcentuoja žmogaus baigtinumą, todėl jo mąstyme mirtis iškyla kaip neišvengiama, absoliuti baigtinės žmogaus egzistencijos riba. Sartre'as ima kalbėti apie tariamą absoliučią žmogaus laisvę, apie žmogų, kaip savo paties nuolat kuriamą bei realizuojamą projektą, tačiau nubrėžia tokias griežtas, iš tiesų neperžengiamas ribas tarp paskirų individų, jog žmogaus laisvė iš esmės imama suvokti kaip egzistencijos kalėjime uždaryto, nepajėgiančio nieko mylėti solipsisto laisvė. Gadamerio hermeneutika bando trinti griežtą ribą tarp absoliutaus nežinojimo ir absoliutaus, visiškai skaidraus, neinterpretuoto žinojimo, išankstinį žinojimą laikydamą būtiną tolesnio žinojimo gilinimo sąlyga. Quine'as, sukildamas prieš Kantą, nutrina griežtą ribą tarp analitinių ir sintetinių teiginių.

Įdomių atradimų, susijusių su pažinimo ribomis, padaryta matematikos ir filosofijos paribyje. Antai Gödelis įrodė, kad esama matematinių teiginių, kurie yra neišsprendžiami sistemos viduje: nėra sisteminės procedūros, kuri aprioriškai, sistemos viduje, išspręstų tų teiginių teisingumo arba klaidingumo klausimą, kitaip tariant, sistemos viduje aprioriškai nubrėžtą ribą tarp teisingų ir klaidingų teiginių. Bet buvo maža netgi to: netrukus Churchas įrodė, kad nėra net sisteminės procedūros, kuri leistų baigtiniu loginių žingsnių skaičiumi išsprendžiamus teiginius neklystamai atskirti nuo neišsprendžiamų, taigi buvo suvokta, kad sistemos viduje neįmanoma aprioriškai nubrėžti ne tik ribos tarp teisingų ir klaidingų teiginių, bet ir ribos tarp išsprendžiamų ir neišsprendžiamų teiginių. Ne tik filosofijoje, bet ir matematikoje, sakytume, įsiviešpatavo beribiškumas ir galutinio formalistinės matematikos interpretacijos žlugimo sukeltas pesimizmas. Buvo galima tik pavydėti tų Leibnizo ir Newtono laikų, kai ribos intuicija – dar iki matematinės ribos teorijos atsiradimo – leido sukurti tokį beveik neribotai galingą matematinės analizės aparatą, kaip diferencialinis ir integralinis skaičiavimas.

Trys paskutiniai XX a. dešimtmečiai paženklinti filosofinių postmodernizmo iššūkių. Postmodernizmas, ypač jo agresyvosios formos, pradėjo ne tik klibinti tradicinę metafiziką, bet ir maištauti prieš patį mąstymą, prieš pačias artikuliacines

²⁴ *Tractatus Logico-Philosophicus*, 5.6–5.61. Cituojamas Rolando Pavilionio vertimas: Vitgenšteinas, L. 1995. *Rinktiniai raštai*. Vilnius.

²⁵ Šią Heideggerio mintį, svarstydamas apie lietuvių kalbos teikiamą pasaulio regėjimo kampą, gražiai išplėtoja Antanas Maceina. Žr.: Maceina, A. 1998. *Daiktas ir žodis: lietuvių kalbos filosofija*. Vilnius, p. 11–48.

mąstymo galias, kurios, kaip minėjome šio straipsnio pradžioje, yra susijusios su ribų išvelgimu. Nors postmodernusis maištas prieš klasiškas vertybes ir metafiziką buvo iš tiesų efektingas ir patiklių humanitarų pasaulyje sulaukė daugybės pasekėjų, postmodernizmo bandymai kurti konceptualią alternatyvą graikiško pavyzdžio klasiškiniam mąstymui, apkaltintam logocentrizmu, iš esmės nuėjo niekais, nes postmodernistai, pernelyg sureikšminę skirtumo principą tapatumo ir panašumo principų ignoravimo kaina, bet kokį konceptualų mąstymą padarė apskritai neįmanomą. Propaguodamas nuolatinę radikalią transgresiją, socialinį priimtinumą žyminių ribų peržengimą tiek mene, tiek visose kitose gyvenimo srityse, postmodernizmas kartu iš esmės atsisakė socialinio dialogo ir įkalino žmones bei paskiras socialines ir kultūrinis grupes jų skirtingume, nubrėžė neperžengiamas ribas tarp socialinių ir kultūrinių getų. Tačiau mėginant naikinti ribas, kurias buvo nubrėžusi tradicija ir klasiškinis mąstymas, nepastebimai buvo nubrėžtos kitos, paskirus individus ir jų grupes dar labiau atskiriančios ir sukaustančios ribos, kurių anksčiau nebuvo. Postmodernizmas, mėgindamas bet kuria kaina įtvirtinti individo autonomiją, jį padarė tik dar pažeidžiamesnį, dar labiau susvetimėjusį ir dar labiau priklausomą. Be to, vadinamojoje postmodernioje epochoje susmulkėjo ir pati filosofijos problematika: filosofija suskilo į daugybę provincialių bei eklektiškų disciplinų, tokių kaip lyčių studijos, vizualumo studijos ir pan., kurios dar prieš pusšimtį metų apskritai nebūtų buvusios pripažintos filosofinėmis. Šias pusiau filosofines, pusiau kultūrologines disciplinas vienija radikalus kairuoliškumas, marginalumo kultas, eklektiškas netradicinių marksizmo ir froidizmo formų jungimas. Postmoderniajai filosofijai būdingi šie pagrindiniai tradicinių ribų nutrynimu aspektai: nyksta riba tarp profesionaliosios ir neprofesionaliosios filosofijos (tai reiškia, kad „postmoderniai“ filosofuoti gali bet kas), trinasi riba tarp autorinės ir neautorinės bet kurio teksto interpretacijos (po vadinamosios „autoriaus mirties“ bet kurį tekstą gali interpretuoti bet kas ir bet kaip – ir tokia interpretacija bus laikoma tiek pat teisėta, kaip ir bet kuri kita), neaiški ir net nesvarbi tampa riba tarp filosofijos ir grožinės literatūros (kadangi postmodernioje epochoje sunyksta ne tik filosofija, bet ir tradiciniai grožinės literatūros žanrai, tokie kaip romanas, pagrindiniu tiek filosofijos, tiek literatūros žanru tampa filosofinis-literatūrinis esė²⁶). Nepaisant to, kad postmodernizmas nutrina daugybę tradicinių ribų bei takoskyrų, pagrindinė postmodernybės mintis, formuojanti patį postmoderniojo mąstymo etosą, yra susijusi su tam tikra *absoliučios, neįveikiamos ribos* išvalga ir gali būti glaustai nusakyta taip: žmogus yra ribota ir neatšaukiamai baigtinė būtybė, įkalinta savo ribotume ir baigtinume, o bet kokia žmogaus pastangos surasti kokią nors gilesnę, transcendentinę, „vertikalią“ savo egzistencijos prasmę, lygiai kaip ir pastangos pačiam šią prasmę susikurti, jau yra neatšaukiama praeitis, kaip ir bet kokia religinė bei metafizinė iliuzija ar modernybės projektas. Jei

²⁶ Šią tendenciją dar 1983 m. puikiai įvardijo Algirdas Julius Greimas. Žr. Greimas, A. J. 1991. „Poetika ir semiotika (S. Žuko pokalbis su A. J. Greimu)“, Idem, *Iš arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*: 81–87. Vilnius, p. 86–87.

kas nors neginčijamai įrodytų, kad ši pagrindinė postmodernybės išvalga iš tiesų yra teisinga, būtume priversti pripažinti, kad žmogaus gyvenimas yra visiškai beprasmiškas ir nevertas gyventi nė vienos sekundės. Nepaisant to, postmodernistai šią apokaliptiškai pesimistinę savo mintį ne tik laiko neginčijamai teisinga ir išplėtoja ją į barokišką Didįjį Pasakojimą, bet ir kiekvieną, kuris mėgintų kvestionuoti šią itin „pažangią“ ir „švietėjišką“ nuostatą, pasiryžę be didelių tolerancijos ir politinio korektiškumo skrupulų išvadinti tamsuoliu.

Kaip įsitikinome, tiek senovės graikų, tiek šiuolaikinėje filosofijoje išskylantys ribų problematikos aspektai atskleidžia nepaprastą pačios ribos sąvokos sudėtingumą ir prieštaringumą. Ribos sąvokos prieštaringumas itin išryškėja, kai bandome suvokti *santykį tarp, viena vertus, ribų ir beribiškumo ir, kita vertus, laisvės bei žmogaus kūrybinio potencialo*. Ši santykį pravartu panagrinėti tiek senosios graikų filosofijos, tiek šiuolaikinės kontinentinės filosofijos kontekste, nes ribos ir beribiškumas šiose filosofinėse tradicijose suvokiamas ir konotuojamas labai skirtingai. Į šiuolaikinę analitinę filosofiją šioje analizėje neatsižvelgsime todėl, kad ją su tam tikromis išlygomis galima laikyti šiuolaikinėje tradicinės graikiško pavyzdžio metafizikos tąsa.

Šiuolaikinė kontinentinė (ypač prancūzų) filosofija yra linkusi suvokti individo laisvę kaip potencialiai beribę, nors tuo pat metu kalba apie neįveikiamą socialinį, kultūrinį, o svarbiausia – kalbinį kiekvieno individo sąlygotumą, kuris, mąstant logiškai, bet kokias kalbas apie laisvę turėtų paversti tuščiais plepalais. Tokia absoliuti ir kartu absoliučiai determinuota laisvė primena vėlyvosios antikos fatalistų Tiche, kuri yra kartu ir visiškai atsitiktinumas, ir nepermdaujama, neatšaukiama būtinybė, likimas, kuris jau vien logiškai privalėtų būti suvokiamas kaip visiškai atsitiktinumo priešybė. Be to, beribė laisvė yra mąstoma kaip absoliučią ir galutinę vertę turintis tikslas, o ne kaip priemonė, kuria būtų siekiama ugdyti dorybę ir pagerinti žmogaus būklę. Dažniausiai ši beribė laisvė yra suvokiama tik negatyviai, t. y. kaip tokia laisvės forma, kuri iškyla ir atsiskleidžia tik begalinėje transgresijos aktų sekoje. Žmogaus laisvė, jo kūrybinė saviraiška įtvirtinama tik radikaliai paneigiant nusistovėjusias socialines konvencijas, peržengiant socialinio priimtumo ribas, o ne kuriant kažin ką iš tiesų nauja, tai, kas atvertų naujus kūrybos ir žmogiškumo horizontus be nuolatinių įkryrių nuorodų į socialines žaidimo taisykles. Deja, postmodernistams kūryba tėra viena iš dviejų: arba ji nėra niekas daugiau, o tik konformistinis socialinių konvencijų patvirtinimas (taip suvokiama visa tradicinė, nepostmoderni kūryba), arba ji privalo būti aklas socialinių konvencijų neigimas dėl paties neigimo malonumo (tokia esanti postmoderni, socialiai „pažangi“ kūryba). Postmodernizmas, akcentuodamas tik socialumo aspektus, žmogų laiko ne asmeniu ir netgi ne daiktu, o semantiką praradusiu ženklų. Taip interpretuojant kūrybos laisvę visa humanistika neišvengiamai pavirsta socialine sintakse be skyrybos ženklų, varganu neomarksizmo ir neofroidizmo priedėliu, o žmogaus laisvei, kūrybai ir, be abejo, pačiai filosofijai ateina galas.

Senovės graikų mąstymas taip pat vertina laisvę, bet suvokia ją skirtingai: beribė laisvė, graikų filosofų supratimu, sutaptų arba su beformio chaoso vergija, arba su beformės monotonijos vergija. Globalizacijos ir visas gyvenimo sritis apimančios unifikacijos amžiuje minėta antroji vergijos rūšis – būtent monotonijos vergija – nusipelno išskirtinio dėmesio.

Turint galvoje šias dvi laisvės ir jos santykio su ribomis ir beribiškumu sampratas, įdomu panagrinėti, kaip žmogaus kūrybiškumas susijęs su ribų problema, ypač su savanoriškai apribota laisve, su savo noru užsibrėžtomis savosios laisvės ribomis. Graikiškasis laisvės supratimas, man regis, suteikia mums itin vertingą žmogaus kūrybinių galių įžvalgą: kad žmogus išsilaisvintų iš monotonijos vergijos, kuri yra didžiausia mūsų laikotarpio rykštė, jis privalo savo gyvenime sukurti tam tikrą įvairovę, o bet kokios rūšies įvairovė yra nemažoma be įvairių ir pakankamai skirtingų formų; savo ruožtu jokia forma, kaip parodėme anksčiau šiame straipsnyje, negali egzistuoti be ribų, nubrėžiančių formų kontūrus, ir šios ribos yra ne kas kita, kaip apribojimai, apribojantys kontūrai, suteikiami beribiam ir beformiam gamtiškosios plotmės ir pačios žmogaus egzistencijos apeironui.

Galime spėti, kad beribė laisvė ir egzistencinė monotonija, varginanti moderniąją (ar, tiksliau tariant, postmoderniąją) visuomenę, yra glaudžiai susijusios. Kad būtų įmanoma išsivaduoti iš šios monotonijos vergijos, laisvę būtina suvokti taip, kaip ją suvokė senovės graikų filosofai – ne kaip tikslą savaime, o kaip kūrybingo ir visaverčio gyvenimo sąlygą. Mes privalome mokytis – ir mokytis visų pirma iš senovės graikų – užpildyti savo egzistenciją gausybe gražių formų ir kartu turime suvokti, kad ši gražių formų gausybė, gražių formų įvairovė negali būti pasiekta, nesuvokiant ribų vertės, kuri ypač išryškėja šiuolaikiniame beribiškumo ir neįprasminos beribės laisvės kontekste.

Čia ir slypi paradoksas: *tikrąją laisvę kuria tik mokėjimas apsiriboti*. Tikrąją laisvę kuria nuolatinė pastanga, pasiaukojantis darbas, gebėjimas gyventi intensyviai. Tie, kurie, anot Herakleito, yra persisotinę kaip galvijai, be abejo, turi gyvulio laisvę ir net gali filosofiškai samprotauti apie savyje glūdinį gyvūniškumo pradą kaip realizuotiną siekiamybę, bet ši gyvulio laisvė tėra monotoniškas vergavimas gamtai, nes gyvulys būtent dėl savojo ribotumo ir neturi didelio pasirinkimo. Žmonės, nesugebantys apsiriboti aukštesnių tikslų labui, ir lieka riboti žmonės – tokie pat plokšti, kaip ir plazminių televizorių, kuriuos jie stebi, ekranai.

Taigi, kaip matyti, pati ribos sąvoka yra labai prieštaringa ir negali būti mažtoma be konteksto. *Kad išsilaisvintume vienoje plotmėje, turime save apriboti, suvaržyti kitoje plotmėje. Ribų nutrynimasis viename lygmenyje neišvengiamai nubrėžia ribas kitame lygmenyje; ir atvirkščiai, savanoriškas ribų nubrėžimas viename lygmenyje panaikina žmogų varžančias ribas kitame lygmenyje*. Senovės graikai tai suvokė kaip savaime suprantamą dalyką. Jie nesiekė tapti dievais, o stengėsi iki galo, iki tobulumo ribos pasinaudoti tomis galimybėmis, kurias teikia ribota žmogaus prigimtis. Bet ar tai suvokia šiuolaikinis pasaulis ir šiuolaikinė filosofija?

Vienas dabartinės etikos korifėjų Bernardas Williamsas savo pranašiskai įžvalgioje knygoje „Etika ir filosofijos ribos“ mūsų nagrinėtai temai svarbų santykį tarp antikinės ir šiuolaikinės filosofijos apibūdina taip: „... tam tikrais esminiais aspektais antikinio pasaulio filosofinė mintis buvo turtingesnė ir kėlė vaisingesnius klausimus negu didžioji šiuolaikinės filosofijos dalis. Antikos etikai taip pat būdingi savi ribotumai, pavyzdžiui, troškimas sumenkinti sėkmės vaidmenį gyvenime, tačiau, lyginant su šiuolaikine filosofija, jos visuma vis dėlto buvo mažiau paranojiška, mažiau linkusi konstruoti reduktyvias teorijas ir taip primesti racionalumą“.²⁷ Prie šios pastabos būtų galima pridėti, kad į savo vienpusį, vienašališkai primestą racionalumą šiuolaikinė filosofija dažnai linkusi reaguoti neracionaliai, visiškai atmesdama racionalumą bei racionalų mąstymą apskritai. Senovės graikų filosofija, raginanti mąstyti apie saikingą vidurį, kaip kraštutinumus skiriančią ribą, ir šiuo atveju galėtų pateikti neblogą atsakymą.

Gauta 2005 10 20

Priimta 2005 11 24

LITERATŪRA

1. Allen, J. P. 2001 (2000¹). *Middle Egyptian: An Introduction to the Language and Culture of Hieroglyphs*. Cambridge: Cambridge University Press.
2. Allen, J. P. 1997. „The Celestial Realm“, D.P. Silverman (Gen. Ed.), *Ancient Egypt*, London: Duncan Baird Publishers, 114–131.
3. Aristotelis. 1997. *Politika*, iš senosios graikų kalbos vertė Mindaugas Strockis. Vilnius: Pradai/ALK.
4. Aristotle. 1926–1970. *Works*, 23 Vls., London–New York: Harvard University Press (*Loeb Classical Library*).
5. Bobonich, C. 2002. *Plato's Utopia Recast: His Later Ethics and Politics*. Oxford: Clarendon Press.
6. Bowker, J. (Ed.). 1997. *The Oxford Dictionary of World Religions*. Oxford–New York: Oxford University Press.
7. Burkert, W. 2004 (1985¹, Engl. transl.). *Greek Religion: Archaic and Classical*, translated by J. Raffan, Oxford: Blackwell Publishing Ltd. and Harvard University Press.
8. Cohn–Sherbok, D. 1998 (1995¹). *Jewish Mysticism: An Anthology*, Oxford: Oneworld.
9. Delitzsch, F. 1968 (1896¹). *Assyrisches Handwörterbuch*. Leipzig: Zentralantiquariat.
10. Diels, H.; Kranz, W. 1954¹. *Die Fragmente der Vorsokratiker*. Berlin: Weidmann.
11. Frisk, H. 1970–1973. *Griechisches Etymologisches Wörterbuch*, Bd. 1–3. Heidelberg: Carl Winter–Universitätsverlag.
12. Gottlieb, E. 1976. *Studies in Kabbalistic Literature*. Tel Aviv: Tel Aviv University Press.
13. Gould, J. 2001. *Myth, Ritual, Memory, and Exchange: Essays in Greek Literature and Culture*. Oxford: Oxford University Press.
14. Greimas, A. J. 1991. *Is arti ir iš toli: literatūra, kultūra, grožis*. Vilnius: Vaga.
15. Hannig, R. 2000. *Großes Handwörterbuch Deutsch–Ägyptisch (2800–950 v. Chr.)*, Mainz: Verlag Philipp von Zabern (*Kulturgeschichte der Antiken Welt, Band 86*).
16. Hannig, R. 2003. *Ägyptisches Wörterbuch I: Altes Reich und Erste Zwischenzeit*, Mainz: Verlag Philipp von Zabern (*Kulturgeschichte der Antiken Welt, Band 98*).
17. Hérakleitas. 1995. *Fragmentai*, graikišką tekstą parengė, vertė, įvadą ir komentarus parašė Mantas Adomėnas. Vilnius: Aidai/ALK.
18. Hornblower, S.; Spawforth, A. (Eds.). 1996. *The Oxford Classical Dictionary*, Third edition. Oxford–New York: Oxford University Press.
19. Idel, M. 1988. *Kabbalah: New Perspectives*. New Haven, CT: Yale University Press.
20. Jacobsen, T. 1976. *The Treasures of Darkness: A History of Mesopotamian Religion*. New Haven–London: Yale University Press.

²⁷ Williams, B. 2004. *Etika ir filosofijos ribos*, iš anglų kalbos vertė Nijolė Lomanienė. Vilnius, p. 188.

21. Jameson, F. 2002. *Kultūros posūkis: Rinktiniai darbai apie postmodernizmą (1983–1998)*, iš anglų kalbos vertė Auksė Mardosaitė. Vilnius: Lietuvos rašytojų sąjungos leidykla.
22. Kalisch, I. 1987. *The Sepher Yezirah*. Berkeley Heights, NJ: Heptangle Books.
23. Kantas, I. 1993. *Prolegomenai kiekvienai būsimai metafizikai, galėsiančiai būti mokslu*, antras leidimas, iš vokiečių kalbos vertė Romanas Plečkaitis. Vilnius: Mintis.
24. Kraut, R. (Ed.). 1997. *Plato's Republic: Critical Essays*. Lanham–Boulder–New York– Oxford: Rowman and Littlefield Publishers, Inc.
25. *Laozi*, Laozi tekstą iš senosios kinų kalbos ir komentarus iš dabartinės kinų kalbos vertė Dalia Švambarytė. Vilnius: Vaga, 1997.
26. Maccina, A. 1998. *Daiktas ir žodis: lietuvių kalbos filosofija*. Vilnius: Aidai.
27. Moravcsik, J. 2000 (1992¹). *Plato and Platonism: Plato's Conception of Appearance and Reality in Ontology, Epistemology, and Ethics, and its Modern Echoes*. Oxford: Blackwell.
28. Nussbaum, M. C. 2001. *The Fragility of Goodness: Luck and Ethics in Greek Tragedy and Philosophy*, Revised edition. Cambridge: Cambridge University Press.
29. Onians, R. B. 2000 (1951¹). *The Origins of European Thought: About the Body, the Mind, the Soul, the World, Time, and Fate*. Cambridge: Cambridge University Press.
30. Oppenheim, A. L. 1964. *Ancient Mesopotamia: Portrait of a Dead Civilization*. Chicago: Chicago University Press.
31. Plato. 1914–1935 (*Loeb Classical Library*). *Works*, 12 Vls. London–New York: Harvard University Press.
32. [Plato] Platonis *Rempublicam* recognovit brevique adnotatione critica instruxit S. R. Slings, Oxonii: E Typographeo Clarendoniano, MMIII (*Oxford Classical Texts*).
33. Platonas. 1995. *Timajas. Kritijas*, iš graikų kalbos vertė, įvadą ir paaiškinimus parašė Naglis Kardelis, Vilnius: Aidai/ALK.
34. Platonas. 1996. *Faidras*, iš graikų kalbos vertė ir paaiškinimus parašė Naglis Kardelis, baigiamąjį žodį parašė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Aidai/ALK.
35. Platonas. MM. *Puota, arba Apie meilę*, iš graikų kalbos vertė Tatjana Aleknieinė, paaiškinimus parašė, bibliografiją ir rodykles sudarė Vytautas Ališauskas. Vilnius: Aidai.
36. Poškaitė, L. 2004. *Estetinė būtis daoizme*. Vilnius: Kultūros, filosofijos ir meno institutas.
37. [Pseudo–Longinas] *Knygelė apie pakylėtumą, kažkada Longinui priskirta*, suredagavo, išvertė į lietuvių kalbą bei naują problemų tyrinėjimą lietuviškai ir angliškai pateikė Henrikas Zabulis. Vilnius: Aidai, 1997.
38. Redford, D. B. (Ed. in Chief). 2001. *The Oxford Encyclopedia of Ancient Egypt*, 3 Vls. Oxford: Oxford University Press.
39. Welsch, W. 2004. *Mūsų postmodernioji modernybė*, iš vokiečių kalbos vertė Alfonsas Tekorius. Vilnius: Alma littera/ALK.
40. [Wittgenstein, L.] Vitgenšteinas, L. 1995. *Rinktiniai raštai*, iš vokiečių ir anglų kalbų vertė Rolandas Pavilionis. Vilnius: Mintis.
41. Williams, B. 2004. *Etika ir filosofijos ribos*, iš anglų kalbos vertė Nijolė Lomanienė. Vilnius: Dialogo kultūros institutas.

Naglis Kardelis
LIMITS THAT CONFINE AND LIMITS THAT LIBERATE:
LIMITS AND LIMITLESSNESS IN ANCIENT GREEK AND
CONTEMPORARY PHILOSOPHY

SUMMARY

The article investigates the relation of limits and limitlessness to freedom and human creative potential in the context of ancient Greek and contemporary philosophy. It is shown that limits and limitlessness are understood very differently in these philosophical traditions. Contemporary continental (especially French) philosophy tends to understand freedom as potentially limitless: such freedom is thought of as having an absolute and ultimate value, not as a means to improve human condition, to achieve something other than freedom or to cultivate virtue. Sometimes this limitless freedom is conceived in a purely negative way, that is, as such a form of freedom which is exercised in an infinite series of transgressive acts. The ancient Greek philosophy also values freedom but understands it differently: limitless freedom, in the opinion of Greek philosophers, would coincide either with the slavery of formless chaos or with the slavery of formless monotony. In the age of globalization and rampant unification which tends to engulf all spheres of human life, the latter kind of slavery is especially worthy of attention. Having these two perspectives – that of the ancient Greek philosophy and that of contemporary continental philosophy – in mind, it is worthwhile to examine how human creativity is related to the problem of limits, especially the self-imposed limits to one's freedom. The Greek understanding of freedom gives us an insight into the conditions of human creative potential: in order to free oneself from the slavery of monotony, one needs to create in one's life a variety of some kind, and the variety of any kind is unthinkable without various and different forms; the forms, in their own right, cannot exist without the boundaries that delineate the contours of forms, and these boundaries are nothing else than the limits imposed on the limitless and formless *apeiron*. It is argued that limitless freedom and the monotony of existence that plagues modern (or, rather, postmodern) humankind go hand in hand. Therefore it is evident that if we are to escape this monotony, we should understand human freedom as did the ancient Greek philosophers, i.e., not as an end in itself, but as a condition of creatively rich and full-blooded life. Consequently, we should teach ourselves how to fill our existence with a multiplicity of beautiful forms, and we should understand that this multiplicity cannot be achieved without knowing and appreciating the value of limits in the overall contemporary environment of limitlessness and limitless freedom.

KEY WORDS: limits, limitlessness, boundaries, ancient Greek philosophy, contemporary continental philosophy, freedom, transgression, chaos, monotony, form, *apeiron*, globalization, unification, variety, multiplicity, measure, finiteness, infinity.